

Yadigerlikleri", a.e., s. 79-89; a.mlf., "Saraglı Oazisinin Mavzoleyleri", *Türkmenistanın Yadigarlıkları*, I/7, Aşkabad 1969, s. 18; Mustafa Cezar, *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık*, İstanbul 1977, s. 307, 312; Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı*, İstanbul 1984, s. 77, 87-88; *Ferheng-i Coğrafiyyâ'ti-ye Âbâdihâ-yi Kişver-i Cümhûrî-yi İslâmî-yi İran: Serahs*, Tahran 1366/1987, XXXIII, 1-45; Ara Altun, *Ortaçağ Türk Mimarisinin Anahatları İçin Bir Özet*, İstanbul 1988, s. 22; Abdülkerim Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi* (498-511/1105-1118), Ankara 1990, s. 3-4; V. V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan* (haz. Hakkı Dursun Yıldız), Ankara 1990, bk. İndeks; İbrahim Kafesoğlu, *Harizmşahlar Devleti Tarihi*, Ankara 1992, bk. İndeks; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, İstanbul 1993, s. 99; Mührüz-zaman Nûbân, *Nâm-i Mekânihâ-yi Coğrafiyyâ'ti der Bester-i Zamân*, Tahran 1374/1995, s. 293-294; Yüksel Sayan, *Türkmenistan'daki Mimari Eserler (XI-XVI. Yüzyıl)*, Ankara 1999, s. 23-24, 60-70, ayrıca bk. İndeks; a.mlf., "Türkmenistan'ın XI-XVI. Yüzyıl Mimari Anıtları", *Türkler* (nşr. Hasan Celâl Güzel v.dğr.), Ankara 2002, VI, 71-72; A. A. Semenov, "Po zakaspiyskim razvalinam", *Izvestiya Sredne Aziatskogo Komiteta po Ohrane Pamyatnikov Starin i Iskusstv*, III, Taşkent 1928, s. 71; J. Ruska, "Serahs", *IA*, X, 502; C. E. Bosworth, "Sarakhs", *El²* (Ing.), IX, 34; Mustafa Fayda, "Abdullah b. Hâzim", *DİA*, I, 106-107; Erdoğan Merçil, "Gazneliler", a.e., XIII, 482.



YÜKSEL SAYAN

SERAHSÎ, Ahmed b. Tayyib

(bk. İBNÜ't-TAYYİB es-SERAHSÎ).

SERAHSÎ, Ebû Kudâme

(bk. EBÜ KUDÂME es-SERAHSÎ).

SERAHSÎ, Radiyyüddin

(رضي الدين السرخسي)

Ebû Abdillâh Radiyyüddin
Burhânü'l-İslâm Muhammed
b. Muhammed es-Serahsî et-Tûsânî
(ö. 571/1176)

Hanefî fakihî.

el-Vasîf adlı eserinin mukaddimesinde ve *el-Muhtâf*'in bazı yazma nüshaları üzerinde (Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr. 1356-1357) müstensihlerce kaydedilen Tûsânî nisbesinden aslen Horasan'ın şehirlerinden Merv'e 2 fersah uzaklıktaki Tûsân köyünden olduğu ve Serahsî nisbesinden yine Horasan'ın bir şehri olan Serahs'ta bir müddet yaşadığı anlaşılmaktadır. Serahsî'nin *el-Muhtâf*'ini ihtisar eden Muhammed b. Ahmed el-Habbâzî diğer bütün kaynakların aksine

künyesini Ebû'l-Kâsım diye kaydetmiş, Kureşî, *el-Muhtâf* adıyla eser veren Serahsî ile Burhâneddin el-Buhârî'yi birbirleriyle karıştırmış ve bu sebeple Serahsî'yi Sadr sülâlesinden saymıştır (*el-Cevâhirü'l-muhtâf*, IV, 364, 404).

Buhara'da Sadrüşşehîd Hüsâmeddin Ömer b. Abdülazîz'den öğrenim gören ve bir rivayete göre Alâeddin es-Semerkanî'ye de öğrencilik yapan (*el-Muhtâf*, Millet Ktp., Feyzullah Efendi, nr. 962, vr. 1^a) Serahsî muhtemelen hac görevini ifa ettikten sonra Halep'e gitti. İlk cildinin 555 (1160) tarihli bir nüshası günümüze ulaşan (Süleymaniye Ktp., Kılıç Ali Paşa, nr. 497, vr. 296^b) *el-Muhtâf* adlı eserini 561'de (1166) burada tamamladı. Atabeg Nûreddin Mahmud Zengî'nin kurduğu Halâviyye Medresesi'nde Mahmûd b. Abdurrahman el-Gaznevî'nin yerine müderris tayin edildi (565/1170 civarı). Ebû Hâşim İftihârüddin Abdülmuttalib b. Fazl el-Belhî el-Hâşimî'nin başını çektiği bir grup Hanefî fakihî tarafından ileri sürülen, Serahsî'nin fıkıh ilminde yetersiz ve kendisine nisbet ettiği *el-Muhtâf* adlı eserin aslında hocasına ait olduğu, ayrıca dilindeki tutukluk sebebiyle bazı kelimeleri yanlış telaffuz ettiği iddiaları karşısında Nûreddin Mahmud Zengî tarafından müderrislik görevinden alındı ve yerine bu sırada bir elçilik göreviyle Halep'te bulunan Kâsânî getirildi. Serahsî azlinden sonra Dimaşk'a gitti ve Hâtûniyye Berrâniyye Medresesi'ne müderris tayin edildi. 27 Receb 571 (10 Şubat 1176) tarihinde Dimaşk'ta vefat etti (İbn Şeddâd, I/1, s. 267-268). Firûzâbâdî ve Bağdatlı İsmâil Paşa ölüm tarihini 544 (1149) olarak kaydetmiş, Kâtib Çelebi bir yerde 544, bir başka yerde 671 (1272-73) tarihlerini vermiştir (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1620, 2002). Vârisi bulunmayan Serahsî'nin, *el-Muhtâf* adlı eserinin içinde sakladığı 600 dinarın Hâtûniyye Medresesi'ndeki fakihlere dağıtılmasını vasiyet etmesinden madî durumunun iyi olduğu anlaşılmaktadır. Fâtımî hâkimiyetinin sona ermesini takip eden dönemde Halep ve Dimaşk'ta eserleriyle ve medreselerde verdiği derslerle Hanefî mezhebinin yayılmasına öncülük etmiş olması kendisine Hanefî fıkıh tarihinde önemli bir mevki kazandırmıştır.

Eserleri. 1. *el-Muhtâf* (*el-Muhtâf bi'l-fıkıh [fi'l-fıkıh]*, *el-Muhtâfü'r-Rağavî*, *Muhtâfü's-Serahsî*). Bu eseri Kureşî bir yerde *el-Bahrü'l-muhtâf*, bir başka yerde *el-Bahr* diye anarsa da (*el-Cevâhirü'l-muhtâf*, IV, 581, 589) müellif eserini mukaddimede sadece *el-Muhtâf* olarak adlandırmıştır. Bir nüshanın ferağ kaydına göre eserin müellif

tarafından yazımı 13 Şâban 561'de (14 Haziran 1166) Halep'te tamamlanmıştır (Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 961, vr. 626^a). Burhâneddin el-Buhârî'nin (ö. 616/1219) yazdığı bir başka fıkıh eseri de *el-Muhtâf* adıyla bilindiğinden iki eseri birbirinden ayırt etmek için birincisine *el-Muhtâfü'r-Rağavî* (*Muhtâfü's-Serahsî*), ikincisine *el-Muhtâfü'l-Burhânî* denmektedir. Şemsüleimme es-Serahsî'ye ait *el-Muhtâf* adlı bir eser daha bulunmamasına rağmen kütüphane kataloglarında bu eserin bazı nüshalarının kendisine nisbet edilmesi, Serahsî nisbesinden genellikle Şemsüleimme'nin anlaşılmasından ve Kâtib Çelebi'nin bu konudaki yanlış yönlendirmesinden (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1619-1620) kaynaklanmış olmalıdır.

Serahsî'nin eserlerinin İstanbul kütüphanelerindeki nüshalarının incelenmesinden *el-Muhtâf* adını verdiği büyük hacimli bir eser yazdığı ve bundan ihtisar etmek suretiyle *el-Vasîf* ile *el-Vecîz* adlı iki ayrı eser hazırladığı, *el-Vecîz*'in mukaddimesinden de müellifin kısalttığı bu iki eserini *el-Muhtâf* olarak görmediği ve bu üç eseri ayrı ayrı isimlendirdiği anlaşılmaktadır. Buna göre sonraki dönemlerde *el-Muhtâf*'e büyük, orta, muhtasar ve küçük gibi sıfatlar eklenerek kırk, on iki, dört ve iki ciltlik üç ya da dört versiyonunun bulunduğu şeklindeki değerlendirmeler (meselâ bk. Kureşî, III, 357; Kınalızâde, *Tabakâtü'l-Hanefiyye*, s. 247; *Hâşiye 'alâ Dürreri'l-hükkâm*, vr. 9^b-10^a; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1620) eserlerin içerikleri açısından doğru olsa da müellifin adlandırmasına uymamaktadır. Klasik kaynaklarda hacmi konusunda farklı değerlendirmeler varsa da esasen *el-Muhtâf*'in nüshaları arasındaki hacim farkı içerikten değil sayfa büyüklüğü, satır ve sayfa sayısı, kullanılan kalemin incelik ve kalınlığı gibi sebeplerden kaynaklanmaktadır. Nitekim aynı eserin birden yirmi cilde varan değişik hacimlerde yazma nüshaları bulunmaktadır (tek ciltlik nüshalar: Süleymaniye Ktp., Süleymaniye, nr. 602, Turhan Vâlide Sultan, nr. 152; Nuruosmaniye Ktp., nr. 1805; TSMK, III. Ahmed, nr. 1046; Kayseri Râşid Efendi Ktp., nr. 393; iki ciltlik nüshalar: Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr. 1356-1357; Millet Ktp., Feyzullah Efendi, nr. 962-963; Süleymaniye Ktp., Hasan Hüsnü Paşa, nr. 492/1-2, Damad İbrâhîm Paşa, nr. 657-658; üç ciltlik nüsha: Süleymaniye Ktp., Karaçelebizâde Hüsâmeddin, nr. 183 [I. cilt], Esad Efendi, nr. 960 [II. cilt], Harput, nr. 411 [III. cilt], bu cilt daha eski bir nüsha olup ilk iki ciltle yazı ve stil bakı-

mından uyuşmamaktadır; dört ciltlik nüshalar: Millet Ktp., Feyzullah Efendi, nr. 958-961; Süleymaniye Ktp., Cârullah Efendi, nr. 863-865, 867; Afyon Gedik Ahmed Paşa İl Halk Ktp., nr. 17408, 17410-17412; beş ciltlik nüshalar: Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 957-961; Fâtih, nr. 2105-2106 [III ve V. cilt]; yedi ciltlik nüshalar: Süleymaniye Ktp., Çorlulu Ali Paşa, nr. 248-254 [konuların birbirini izlemesi bakımından eksiksiz görünen bu nüsha aslında farklı nüshalardan ciltlerin bir araya getirilmesiyle oluşturulmuştur]; Cârullah Efendi, nr. 861 [VI ve VII. ciltler bir arada]; sekiz ciltlik nüshalar: Süleymaniye Ktp., Rüstem Paşa, nr. 139-145 [I. cilt eksik]; yirmi ciltlik nüsha: Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 1390-1405 [I, XII, XVII ve XVIII. ciltleri eksiktir. II [1390], IX [1397] ve XI. [1399] ciltlerin başlangıç ve bitişleri önceki ve sonraki ciltlerin bitiş ve başlangıçlarıyla uyuşmamaktadır. Çok ciltli nüshaların bir kısmı nüshaların farklı bölümlerinin bir araya getirilmesiyle oluşturulmaya çalışıldığı için tekrarlar veya eksiklikler görülmekte, ciltler farklı koleksiyonlara dağılmış bulunmaktadır].

Eserin mukaddimesinde belirtildiği üzere her bölüme İmam Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin *el-Asl (el-Mebsût)* adlı eseriyle başlanmış, ardından sırasıyla nevâdir ve nevâzil meseleleri ve *el-Câmi'u'l-kebîr*'deki meseleler zikredilerek *ez-Ziyâdât*'ın meseleleriyle bölüm sonlandırılmıştır. Müellifin ifadesine göre zikredilen kitapların meselelerini kuşattığı, faydalarını ve hakikatlerini kapsadığı için esere *el-Muhtâ* ad verilmiştir. Müellif bu meselelerin nerede başlayıp nerede bittiğini göstermek için *el-Mebsût*, *el-Müntekâ*, nevâdir, fetâvâ, *el-Câmi'*, *ez-Ziyâdât* kelimelerini kullanmış, ilgili yerlerde Şeybânî'nin *el-Câmi'u's-şâgîr* ve bilhassa siyer bölümünde *es-Siyerü'l-kebîr* ve *es-Siyerü's-şâgîr* adlı eserlerinden ictibaslarla bulunmuş ve bu eserlerin isimlerini yine ictibasların başlarında vermiştir. *el-Muhtâ* adı geçen eserlerin bir bütün halinde günümüze intikalini sağlaması, Orta Asya ilim çevresinin fıkıh birikimini Ortadoğu'ya taşıması ve bilhassa günümüze müstakil olarak geldiği bilinmeyen Hâkim eş-Şehîd'in *el-Müntekâ* adlı eserini nakletmiş olmasıyla ayrı bir öneme sahiptir. Eserin kaynakları arasında Hassâf'ın *Kitâbü'n-Nafaqât* ve *Kitâbü'l-Hiyel*'i, Ebû'l-Leys es-Semerkandî'nin *‘Uyûnü'l-mesâ'il*'i, Hâkim eş-Şehîd'in *el-Muhtâşar*'ı, Nâtîfî'nin *el-Ecnâs*'ı ve Ebû Bekir Hâherzâde'nin *Şerhu'l-Mebsût*'u gibi ki-

taplar da bulunmaktadır. Kınalızâde Ali Çelebi ve Kâtib Çelebi eserin meseleleri usul (zâhirü'r-rivâye), nevâdir ve fetâvâ şeklindeki sıralama yöntemini methederler (*Hâşiye ‘alâ Düreri'l-hükkâm*, vr. 71^a; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1282). Eserde pedagojik bir amaç güdülererek bütün fıkıh meseleleri ayrıntılı biçimde tertip edilip bölümlere ve alt bölümlere ayrılmış, cümleler veciz, anlam açısından kapsayıcı hale getirilmeyle çalışılmakla birlikte ictibas edilen ifadeler korunmuş ve problemlili olanlar açıklanmıştır. *el-Muhtâ*, müellifin yaptığı *el-Vasîf* ve *el-Vecîz* adlı muhtasarlarından başka Muhammed b. Ahmed el-Habbâzî tarafından da iki cilt halinde ihtisar edilmiştir (Beyazıt Devlet Ktp., Bayezid, nr. 2479-2480, istinsah tarihi: Ramazan 901 [Mayıs 1496]).

Kınalızâde Ali Çelebi, tertip ve tasnif açısından Hanefî mezhebinin en büyük eseri olarak takdim ettiği *el-Muhtâ*'te Serahsî'nin, hocası Sadrüşşehîd'in *el-Mebsût* adlı eserindeki metodu ile Alâeddin es-Semerkandî'nin *Tuhfetü'l-fukahâ*'daki metodunu birleştirdiğini ve bazı görüşlerin daha kuvvetli olanını belirlemede (tas-hih) Semerkantlılar'ın metodunu Buharalılar'ın metoduna tercih ettiğini kaydeder. Buharalılar'ın metodunu esas aldığını ifade ettiği *el-Muhtâ'u'l-Burhânî* ile bu eserin bir mukayesesini yapan Kınalızâde'ye göre meşhur fetva koleksiyonlarında *el-Muhtâ'u'l-Burhânî* den çokça nakil yapılmasına karşılık *Muhtâ'u's-Serahsî*'nin Şam bölgesinde bulunması ve o sırada orada Hanefîler'in azlığı sebebiyle kitaplarda bu eserden fazla nakil yapıldığı görülmez; dolayısıyla, *Muhtâ'u's-Serahsî* gibi eserlerin tek kaldıkları konularda delil olarak kullanılamayacağını söylemek ağır bir hata olur (*el-Muhtâ*, Millet Ktp., Feyzullah Efendi, nr. 962, vr. 1^a).

2. *el-Vasîf*. Müellifin mukaddimede verdiği bilgiye göre bu eseri, *el-Muhtâ bi'l-fıkḥ*'ı tamamladıktan sonra bazı arkadaşlarının kendisinden, bu eserden hareketle sadece rivayetlerle yetinen ve her hükmün dayandığı kaynağı (asl) gösteren müftülere el kitabı niteliğinde bir eser yazmasını talep etmeleri üzerine kaleme almıştır. *Muhtâşarü'l-Muhtâ* adıyla da bilinen eser aslı olan *el-Muhtâ*'le üslup ve tertip açısından benzeşmektedir. Eserin III. cildi üzerindeki temellük kaydından dört cilt olduğu anlaşılan bir nüshasının I ve III. ciltleriyle iki cilt olan bir nüshasının I. cildi bulunmaktadır (Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 2212, 2213, I ve III. cilt; Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr. 1361, I. cilt). Fâtih

nüshasının 19 Cemâziyelevvel 563 (1 Mart 1168) tarihini taşıyan I. cildinin ferağ kaydının altında (nr. 2212, vr. 286^a) Serahsî kendi el yazısıyla nüsha sahibinin kendisine okuyup tashih ettiğini ifade eden bir açıklama notu yazmıştır.

3. *el-Vecîz (fi'l-fetâvâ)*. Müellifin mukaddimede sadece *el-Vecîz* diye andığı eser *el-Muhtâ*'ten ihtisar edildiği için yazma nüshalarında *Vecîzü'l-Muhtâ*, *Kitâbü'l-Vecîz* ve *Fetâvâ'l-Vecîz fi'l-fıkḥ* adlarıyla da anılmaktadır. Mukaddimesinde belirtildiğine göre müellif *el-Muhtâ* ve *el-Vasîf*'i tamamladıktan sonra bu eserin yazımına başlamış ve öğrencilerin kolaylıkla istifade etmeleri için sadece mühim vâkaları ve sıkça karşılaşılan meseleleri bir araya getirmiştir. Kâtib Çelebi eseri *el-Vecîz fi'l-uşûl* başlığı altında Radiyyüddin es-Serahsî'ye, *el-Vecîz fi'l-fetâvâ* ismiyle *el-Muhtâ'u'l-Burhânî* müellifi Burhâneddin el-Buhârî'ye nisbet edip ardından *el-Muhtâ'u'r-Raḍavî* müellifine ait olduğuna dair bir görüş kaydederse de (*Keşfü'z-zunûn*, II, 2002) gerek burada kaydettiği mukaddime bilgileri gerekse eserin muhteva ve üslubu Serahsî'ye ait olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Birçok yazma nüshasının mevcut olması bu esere ilginin yoğunluğunu göstermektedir (Beyazıt Devlet Ktp., Bayezid, nr. 2545, Veliyyüddin Efendi, nr. 1584, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, nr. 323; Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi Efendi, nr. 398, Cârullah Efendi, nr. 961, Fâtih, nr. 2209, Hamidiye, nr. 615, 915, Hekimoğlu, nr. 393, Şehid Ali Paşa, nr. 1003, Turhan Vâlide Sultan, nr. 161; Millet Ktp., Feyzullah Efendi, nr. 1065; TSMK, III. Ahmed, nr. 833, 853, 854; Köprülü Ktp., Fâzıl Ahmed Paşa, nr. 684, 685).

ez-Zahîre ve *el-Fetâvâ's-şuḡrâ* (Kınalızâde, *Tabakâtü'l-Hanefiyye*, s. 247; birincisi Burhâneddin el-Buhârî'nin, ikincisi Sadrüşşehîd'in eseri olmalıdır), *‘Uyûnü'l-mesâ'il* ve *Fevâ'idü'l-Câmi'i's-şâgîr li's-Şeybânî* adlı eserler ve muhtemelen lakap benzerliğinden dolayı Radiyyüddin Müeyyed b. Muhammed en-Nisâbü'rî'ye ait *eṭ-Ṭarîkatü'r-Raḍaviyye* de Serahsî'ye nisbet edilmiştir (Ziriklî, VII, 249; krş. *Keşfü'z-zunûn*, II, 1113).

BİBLİYOGRAFYA :

Serahsî, *el-Muhtâ*, Süleymaniye Ktp., Süleymaniye, nr. 602, vr. 1^b, 837^a; Kılıç Ali Paşa, nr. 497; Şehid Ali Paşa, nr. 961, vr. 527^b, 626^a; Millet Ktp., Feyzullah Efendi, nr. 962, vr. 1^a (nüshanın kapağında Kınalızâde Ali Çelebi'nin el yazısından aktarılan *el-Muhtâ*'le ilgili açıklamalar); a.mlf., *el-Vasîf*, Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 2212, vr. 1^b, 286^a; a.mlf., *el-Vecîz*, Süleymaniye Ktp., Fâtih,

nr. 2209, vr. 1^b; Sem'ânî, *el-Ensâb*, IV, 49; Yâkût, *Mu'cemû'l-büldân*, III, 208; IV, 49; İbnü'l-Adîm, *Buğyetü'l-taleb* (Zekkâr), X, 4351; a.mlf., *Züb-detü'l-haleb* (nşr. Halîl el-Mansûr), Beyrut 1996, s. 331-332; İzzeddin İbn Şeddâd, *el-A'lâku'l-haîre fî zikri ümerâ'i's-Sâm ve'l-Cezîre* (nşr. Yahyâ Zekerîyyâ Abbâre), Dimaşk 1991, I/1, s. 267-268; İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlikü'l-ebşâr* (nşr. M. Abdülkâdir Harîsât v.dğr.), Ayn 2001, VI, 118, 120; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-muğiyye*, I, 131; II, 650; III, 327, 357-359, 499; IV, 27, 364, 367, 404, 581, 589; Firûzâbâdî, *el-Mirkâtü'l-vefiyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, Süleymaniye Ktp., Reisülküttâb, nr. 671, vr. 73^b-74^a; Sibt İbnü'l-Acemî, *Künûzü'z-zeheb fî târihi Haleb* (nşr. Şevkî Fâlih el-Bekkûr), Halep 1417/1996, I, 342-343, 345; İbn Kutluboğa, *Tâ-cü'l-terâcim fî men şannefe mine'l-Hanefiyye* (nşr. İbrâhim Sâlih), Beyrut 1412/1992, s. 200-201; Ebû'l-Fazl İbnü's-Şihne, *Nûzhetü'n-nevâzir fî Ravzi'l-menâzir*, Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 3232, vr. 243^a-244^a; Muhammed b. Ahmed el-Habbâzî, *Muhtaşarü'l-Muhtâ*, Beyazıt Devlet Ktp., Bayezid, nr. 2479, vr. 1^b; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde*, II, 272-273; Kınalızâde Ali Efendi, *Tabakâtü'l-Hanefiyye* (nşr. Süfyan b. Âiş b. Muhammed – Fîrâs b. Halîl Meş'al), Amman 1425/2003, s. 246-247; a.mlf., *Hâşiye 'alâ Düreri'l-hükkâm*, Süleymaniye Ktp., Yenîcamî, nr. 397, vr. 9^b-10^a, 51^a, 71^a; Mahmûd b. Süleyman el-Kefevî, *Ketâ'ibü a'lâmi'l-ahyâr min fu-kahâ'i mezhebi'n-Nu'mânî'l-muhtâr*, Süleymaniye Ktp., Reisülküttâb, nr. 690, vr. 187^a-188^b; Keşfü'z-zunûn, II, 1113, 1282-1284, 1619-1620, 2002; Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye*, s. 188-191; Brockelmann, *GAL*, I, 463; *Suppl.*, I, 289, 641; Zirikî, *el-A'lâm*, VII, 249.



ŞÜKRÜ ÖZEN

SERAHSÎ, Şemsüleimme

(شمس الأئمة السرخسي)

Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed
b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî
(ö. 483/1090 [?])

el-Mebsût adlı eseriyle tanınan
Hanefî fakihî.

Adı kitaplarının dîbâcelerinde yukarıda yazılan şekilde geçmektedir; genç bir çağdaşı olan Necmeddin en-Nesevî, Zehebî ve onu izleyen kaynaklar da ismini böyle kaydederek. Bundan dolayı Kureşî dahil birçok klasik tabakat müellifinin ve bunlardan alarak Heffening ile (*El*, IV, 159) Calder'ın (*El*² [İng.], IX, 35-36) zikrettiği Muhammed b. Ahmed b. Ebû Sehl şeklindeki şecere yanlışır. İbn Fazlullah el-Ömerî'nin Serahsî'nin adını Hasan b. Ahmed diye vermesi de müstensih hatası olmalıdır. Serahsî ikinci Şemsüleimme unvanıyla tanınırdı; bu unvanı taşıyan ilk kişi hocası Halvânî idi. Eserlerinin sayısı bakımından şüphesiz en büyük müslüman fakihlerinden biridir. Keyfiyet yönünden İbn Kemal (*Risâle*, vr. 308^b) onu Ebû Hanîfe ve Şeybânî'den hemen sonra Hassâf, Tahâvî, Kerhî ve Halvânî ile

birlikte üçüncü sıradaki müctehidler tabakasına koymaktadır. Nisbesinin de gösterdiği gibi Serahsî bugün Türkmenistan-İran sınırında bir kasaba olan Serahs'ta veya civarında doğmuştur. Onun Türk soyundan geldiğine dair açık bir delil yoksa da Buhara'da tahsil görmüş, sonra ders vermiş olduğuna, eserlerini Özkent (Uz-cend) Hapishanesi'nde yazdığına ve hayatının son yıllarını Merginân'da (Fergana) geçirdiğine bakılırsa kendisi Karahanlılar Devleti âlimleri arasında yer almalıdır. Yazılarında yalnız Arapça'yı kullanırdı; bazı fıkıh meselelerini izah etmek için çağdaşı diğer Orta Asya fakihleri gibi arada bir Arapça terimlerin Farsça karşılıklarını vermesi İranlı olduğunu göstermez, çünkü o dönemde Farsça, şehirlerde aydınların kullandığı iki dilden biriydi. Birçok defa bulûğ çağı vb. meseleler münasebetiyle Türkler'den bahsetmiştir ki bu da onun İranlı olmaktan ziyade Türk olarak kabul edilmesinin daha uygun olacağını gösterir. En eski biyografi müellifleri doğum yılını zikretmez. Nisbeten yeni olan müellifler Abdülhay el-Leknevî (*Şerhu'l-Hidâye*, Leknevî'nin mukaddimesi, I, 37) ve Fakîr Muhammed Cehlemî (*Hadâ'iku'l-Hanefiyye*, s. 205) kaynak vermeden Serahsî'nin 400 (1009-10) yılında doğduğunu ve on yaşında ticaret maksadıyla Bağdat'a gitmiş olan babasına refakat ettiğini söyler. Leknevî, daha meşhur bir biyografi ansiklopedisi olan *el-Fevâ'idü'l-behiyye*'sinde onun hayatı hakkında ayrıntılı bilgiye yer vermesine rağmen doğum tarihini açıkça bildirmemektedir. Bununla beraber Serahsî'nin biyografisiyle ilgili başka veriler için okuyucuyu eski yazılarına havale eder ki bu da vermiş olduğu doğum tarihini teyit ettiğini gösterir; aksi takdirde daha önce yapmış olduğu yanlış düzeltebilirdi.

Serahsî'nin ölüm tarihi için biyografik eserler umumiyetle 483 (1090-91) yılını zikreder. Bazıları "[4]90 yılına doğru" ve "500 yılına doğru" gibi daha müphem ifadeler kullanırsa da bunlar kesin olan tarihi nakzetmez. Yalnız Abdülhay el-Leknevî (*Şerhu'l-Hidâye*, Leknevî'nin mukaddimesi, I, 37-38) kaynağını belirtmeden, "Cemâziyelevvel 494'te (Mart-Nisan 1101) öldü, fakat 483 yılında öldüğü de söylenir" ifadesini kullanır. Bu ihtilâf İstanbul kütüphanelerindeki yazma eserlerine de yansımıştır ki bunların bazıları bir tarihi, diğer bazıları öteki tarihi teyit eder. Ancak biyografisini yazanlardan İbn Kutluboğa ve Kefevî'nin, "Kendisi hapishaneden çıkarıldığı zaman hayatının sonuna doğru Fergana'ya gitmiştir" demeleri 483 yılını des-

telemektedir. Serahsî *Şerhu's-Siyerü'l-kebîr*'inde bu mesut hadisenin 480'de (1087) vukua geldiğini ve hemen Merginân'a giderek hapishanede başlamış olduğu eserinin geri kalan kısmını burada tamamladığını söyler.

Hocası Halvânî derslerini Buhara'da veriyordu. Kaynaklara göre sonraları bu meşhur fakihin parlak bir halefi olan Serahsî uzun yıllar bu derslerde bulunmuştur. Kefevî, İtkânî'den naklen fıkıh silsilesini şu şekilde vermektedir: Abdülazîz el-Halvânî – Ebû Ali en-Nesevî – İmam Muhammed b. Fazl el-Buhârî – Abdullah b. Muhammed b. Ya'kûb es-Sebezmûnî – Ebû Abdullah b. Ebû Hafs el-Kebîr – Ebû Hafs el-Kebîr – Muhammed b. Hasan – Ebû Hanîfe. Serahsî, *Şerhu's-Siyerü'l-kebîr*'inin önsözünde Şeyhülislâm Ebû'l-Hasan es-Suğdî ile Ebû Hafs Ömer b. Mansûr el-Bezzâz'dan ders gördüğünü açıkça söylemektedir. Bu iki fakih devletler hukukunda otorite ve bu mevzuada Şeybânî tarafından yazılmış olan eser konusunda uzmandı. Suğdî'nin daha Serahsî'nin aklına gelmeden çok önce *Şerhu's-Siyerü'l-kebîr* adlı bir eser kaleme almış olduğu bilinmektedir. Serahsî'nin derslerinde ne kadar talebe bulunduğu belli değildir; kaynaklar en meşhur birkaç ismi kaydetmiştir: Buhara'da uzun yıllar hem dinî hem siyasi olarak önemli görevler üstlenen bir aile olan Âl-i Burhân'ın kurucusu Burhânü'l-eimme Abdülazîz b. Ömer b. Mâze, Kâdîhan'ın dedesi Mahmûd b. Abdülazîz el-Özcendî, *el-Hidâye* yazarı Merginânî'nin anne tarafından dedesi Ebû Hafs Ömer b. Habîb, Rükneddin Mes'ûd b. Hüseyin el-Küşânî, Osman b. Ali el-Bîkendî ve *Şerhu's-Siyerü'l-kebîr*'i nakletmiş olan Ebû Bekir Muhammed b. İbrâhim el-Hasîrî.

Hapis Hayatı. Serahsî'nin biyografisini yazan en eski müellif olan İbn Fazlullah el-Ömerî *Mesâlikü'l-ebşâr*'ında (VI, 65-66) Serahsî'nin büyük bir kelâm âlimi, fıkıh, fıkıh usulü uzmanı ve münazara üstadı olduğunu belirtmektedir. Çağdaşları ile tartışmaları bir iz bırakmamış ve günümüze kadar gelmemişse de onun uzun yıllar hapiste kalmasının hükümetin zıddına giden hukukî-siyasî meselelerde sarılmaz düşüncelerinden başka bir sebebi bulunmadığını söylemek yerinde olacaktır. Hapishanede iken kaleme aldığı, Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin bir eseri üzerine yazdığı notlardan oluşan *Nûket*'in hâtimesinde bizzat kendisi hapsedilme sebebini üstü kapalı biçimde şu şekilde kaydetmektedir: "Bunlar Muhammed'in *Ziyâdâtü'z-ziyâdât*'ının ibareleri